

աւրինակի առնէին», Ղուկ. Զ. 23 եւ πα-
ραχρημα εστη η ρυσις του αιματος αυτης,
որ նոյնպէս կը ստանայ թարմատար՝ «նոյն-
ժամայն եկաց բղիումն արեան նորա»,
Ղուկ. Ը. 44, ուր ազատաբար ներմու-
ծուած անուաններուն նախադաս մասնական
ածականները կը կազմեն «զմին» եւ «նոյն»:
Կը յաւելուէ Cuendet թէ նաեւ հայ դա-
սականներու քով «սոյն», «դոյն» եւ «նոյն»
զիմորոշները կը նախադասուին իրենց պատ-
կանած գոյականներուն:

Յոյնին πας, απας եւ δλος մասնական-
ները հայը կը թարգմանէ միշտ «ամենայն»-
ով՝ «ամենքեան» կամ «ամենքին» յոգ-
նականով: Եթէ մասնականը նախադաս է
յոյնին մէջ, հայն ալ կը ջանայ նախադա-
սել մասնականը՝ πασα σαφς, «ամենայն
մարմին», Ղուկ. Գ. 6, εφ' δλην την γην,
«ի վերայ ամենայն երկրի», Ղուկ. ԻԳ. 44,
իսկ եթէ յոյնը կը յետադասէ ածականը,
հայը շատ քիչ անգամ է որ կը հետեւի
իր սկզբնադրին՝ οι μαθηται παντες, «աշա-
կերտքն ամենքին», Մատթ. ԻԶ. 56, ο λαος
απας, «ժողովուրդն ամենայն», Ղուկ. ԺԹ.
48, մինչ այլուր ընդհանրապէս մասնական
ածականը կը նախադասուի՝ τας πολεις πα-
σας, «ընդ ամենայն քաղաքս», Մատթ. Թ.
35, αι τριγες της κεφαλης πασαι, «ամե-
նայն իսկ հեր գլխոյ», Մատթ. Ժ. 30, κατηρ-
τισμενος δε πας ..., «ամենայն կատարեալն»,
Ղուկ. Զ. 40, η οικια αυτου δλη, «ամենայն
տուն իւր», Յովհ. Գ. 53, την χρισιν πασαν,
«զամենայն դատաստան», Յովհ. Ե. 22:
Հայ դասական լեզուի նկարագիրը հաստա-
տուն պահելու մասնաւոր զիտումով է որ
հայ թարգմանիչը կը խորշի բաժանումէ՝
δτι δλη συγχυνηται Ιερουσαλημ, «եթէ
խոովեալ է ամենայն Երուսաղէմ», Գործք,
ԻԱ. 31, դարձեալ η δε Μαριμ παντα συνε-
τηρει τα ρήματα ταυτα, «Եւ Մարիամ զա-
մենայն զբանս զայսոսիկ պահէր», Ղուկ. Բ.
19: Վերջապէս երբ բառակարգն ազատ է,
հայ թարգմանիչը առաջին տեղին է որ կը

վերապահէ «ամենայն»-ի, այսպէս παντα-
χοϋ տեղական մակբայը կը թարգմանուի
«ընդ ամենայն տեղիս», սոհմային ասու-
թեամբ, Ղուկ. Թ. 6 եւ παντοτε ժամա-
նական մակբայը «յամենայն ժամ», ազ-
գային տարազով, Ղուկ. ԺԱ. 1: Հայ դա-
սականները նոյն ուղղութիւնն ունին իրենց
կարգին:

Երբ նախադասութեան մէջ կան միա-
ժամանակ մասնական ածական ու ցուցական
ածական, հայը անուը կը գետեղէ յար եւ
նման յոյնին մասնականի եւ ցուցականի
միջեւ, այսպէս՝ εις δλην την γην εκεινην,
«ընդ ամենայն երկիրն ընդ այն», Մատթ.
Թ. 26, παντα τα ρήματα ταυτα, «ամենայն
բանքս այսոքիկ», Ղուկ. Ա. 65. բայց երբ
երկու ածականները կու գան կողք կողքի,
այն պարագային հայը նախադասութիւն
կու տայ ցուցականին՝ «այս ամենայն չարիք»,
Մարկ. Է. 23, παντα ταυτα τα πονηρα,
«քեզ տայ զայս ամենայն իշխանութիւն»,
Ղուկ. Գ. 6, σοι δωσω την εκουσιαν ταυτην
απασαν, ուր երկու ածականներն ալ նա-
խադասուած են գոյականին: Նոյն կարգ կը
տիրէ հայ դասականներուն մօտ: Ուրեմն
այն ածականները, որոնք «միւս», «այլ»,
«նոյն» եւ «ամենայն» կը նշանակեն, մաս-
նաւոր ձգտում ցոյց կու տան նախադա-
սուելու ինչպէս յունարէնի, նոյնպէս գոթե-
րէնի, հայերէնի եւ սլաւերէնի մէջ, հնդկի
իրանեան լեզուներն ալ կը հետեւին նոյն
օրէնքին, այսպէս սկր., զր., հ. պարս., ինչ-
պէս նաեւ լատ., կեղոս եւ բալտեան լեզու-
ները, հետեւաբար խնդրական ածականնե-
րու նախադասման օրէնքը կը թուի թէ
յատուկ է բոլոր հնդեւրոպական լեզուներ-
ու՝ կեղրակացընէ Cuendet:

(Շարտումակալիտ:.) 4. Ա. ՎԱՐԴԱՆՆԵՆ

ՂԵՌՈՆԳ ԵՐԷՑ ՊԵՏՄԵՐԻ
ՄԵՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ-ՊԵՏՄԵՐԻ ԱՒՍՈՒՄ-
ՆԵՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

(Շարտումակալիտ:.)

4. ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Բնվանդակու թիւնը: Թէպէտ մա-
տենին վերջը «Վարդապետութիւն վասն
ժամանակագրոց տանս թորդոմայ» կը ներ-
կայացուի Ղեւոնդի աշխատութիւնը, որպէս
թէ նա Հայոց ժամանակագրական պատ-
մութիւնը նկարագրած ըլլայ սոյն մատենիս
մէջ, բայց յերականին կը գտնենք մենք հոն
ժամանակագիրք մը տանն Իսմայէլի. այն է
ժամանակագրութիւն մը արարական ամի-
րապետներու յաջորդութեան եւ անոնց օրով
նուաճուած երկիրներու մէջ տեղի ունեցած
դիպուածներու: Այս տեսակէտով շատ ուղիղ
պատկերացուցած է անոր բովանդակու-
թիւնը Կիրակոս Գանձակեցի. «Պատմու-
թիւն զոր ինչ գործեցին Մահմետ եւ աթո-
թիւն զոր ինչ գործեցին ամենայն, եւ
ուսակալն նորա ընդ աշխարհս ամենայն, եւ
առաւել եւս ընդ ազգս Հայոց»: Կարելի է
նկատել նաեւ «Պատմութիւն վարուց եւ
գործոց իշխանացն Իսմայէլի», որովհետեւ
ամբողջ ժամանակագիրքը կ'ընթանայ ամի-
րապետներու յաջորդութեան կարգով եւ ան-
ոնց արիական եւ դժխեմ գործերու եւ
ապարանան վարքի նկարագրութեամբ.
Ղեւոնդ երեք անգամ գործածած է բացա-
րութիւնս. «եւ այս վարք նորա» (էջ 14,
31, 40) եւ մի անգամ Աբղէմէլիէի համար
գրած է. «կալեալ զիշխանութիւնն այսպիսի
վարուք՝ վախճանէր» (31):

Ղեւոնդի Պատմութիւնը 150 տարուան
չըջան (640—789) կ'ընդգրկէ: Կարճառօտ
ակնարկով մը միայն կը բաւականանայ տալ
արարական շարժման սկիզբը, որ իւր ման-
րապատում պատմիչն ունի յանձին Սերիոսի:
Այս շրջանին, զոր կ'անուանէ Ամիր ալ
Մուսնիներու հարստութիւն, անապատի որ-
դենները կ'ապրին ներքին յեղափոխութիւն
մը. նոր արթնացած ժողովուրդը թարմ ու-
ժով դուրս կ'ելլէ աշխարհները՝ Մա-
սանական եւ Բիւզանդական դարաւոր
մրցութեան մէջ տկարացած եւ կազմալու-
ծուած, չեն կարող ընդգրկմանալ նոր ոտո-
սին. եւ կարճ ժամանակամիջոցի մէջ Պարս-
կաստանն եւ Պաղեստինը, Եգիպտոսն եւ

բովանդակ Ամիրիկէ կը խոնարհին արաբա-
կան լուծին տակ: Իսմայէլեան բանակին
առաջապահ զօրախումբերը հիւսիսէն եւ
հարաւէն կը շօշափեն նաեւ հայկական սահ-
մանները եւ կը փորձեն աւելի աւարառու-
թեան քան նուաճողական նպատակներով
արշաւել մինչեւ երկրին սիրտը. Դուին եւ
Արծափը կ'իյնան. թշնամին մեծ աւարով
կը քաշուի ետ:

Այս նախադրոնէն կը մտնէ Ղեւոնդ իւր
Պատմութեան իսկական շրջանակը, ուր ընդ-
առաջ կ'ելլէ արարական աշխարհանուա-
ճութեան պատմութեան ամէնէն հզօր
դէմքը՝ Մուաւիա Ա., որուն յառաջախա-
ղաց բանակը միջամուխ է արդէն Հայաս-
տանի սահմանները եւ դբաղած է երկրին
նուաճմամբ: Այսուհետեւ Ղեւոնդ յանձնած
իւր նաւն ամիրապետներու կեանքի հոսան-
քին կը նկատի յառաջ՝ երբեմն արագ եւ
երբեմն ծանր նաւարկութեամբ: Ճանապարհ-
հին կը յաճէ նա իւր հեռագրոտէ, կ'ըն-
աջ եւ ձախ, կը զննէ, կը հետազօտէ, կ'ըն-
դունի տպաւորութիւններ, եւ կը դրոշմէ
կոխէ ցամաք. նա հասած է արդէն իւր
նպատակակէտին: Արաբական ընդարձա-
նոր անհանդուրժելի բռնութիւններու եւ կե-
ղեքումներու տակ. ուժասպառ է ժողո-
ւրդը. մինչ մէկ մասը խումբ խումբ կը
գաղթէ դէպի բիւզանդական հողեր, միւս
մասը կ'ապրի իւր ստրուկի կեանքը, Ստե-
փանոս Կաթողիկոսի հովուութեան տակ, որ
նոր բարձրացած է անարգուած դահին վրայ:
Այս տեղ կը թողու զմեզ Ղեւոնդ:

Ամբողջ արարական աշխարհն առարկայ
է իր զննութեան. ամբողջ նկարագրութեամբ
պատկերացուցած է շարժառիթը, սկիզբը
եւ կատարածը այն ամէն կոիւններուն,
որոնք մղուեցան յընթացս 150 տարիներու,
մերձաւոր եւ հեռաւոր սահմաններու, յատ-
կապէս Մասանեան եւ Բիւզանդական սահ-
մանալուծիներու վրայ, ներքին եւ արտա-
քին թշնամիներու դէմ. նկատի առնուած
են մինչեւ անգամ Հիւսիսային Կովկասի եւ
ձենական սահմաններու վրայ տեղի ունե-
ցած դէպքերը: Բայց որովհետեւ իր տե-
սութեան աւելի մերձ եղած է Հայաստանը,
առաւելապէս այս երկրի իրադարձութիւն-
ները գրաւած են իր ուշադրութիւնը, եւ

7. Ունեցած է Ղեւոնդ Ամիրապետանու-
րու ժամանակագրութիւն մը. որուն վրայ
յեցած կ'աւանդէ անոնց դասակարգութեան
ճշգրիտ տարիներն, նոյն իսկ ամիսներով:
Այս աղբիւրը քանի չի ճանչնար զԱլի Ի շարս
Մահմետի յաջորդներու, ըլլալու է սիւնի,
այս ինքն արարական ծագումէ: Այսպիսի
արքայացանկեր կ'երեւայ թէ կային հրա-
պարակի վրայ Թ. դարուն: Թովմաս Ար-
ծրունի տեսած է նմաններ, որ տալով ամի-
րապետներու նոր ցանկ մը կը գրէ (էջ 106).
«Եւ զորոյք ժամանակաց սոցա յայլոց
գրեալ յառաջագոյն, աւելորդ համարեցաք
երկրորդէ: Նաեւ զանուանս նոցա եւ զթիւ
ժամանակացն այլախոխս ետուն մեզ»: Թով-
մաս ունի իւր առաջ Ղեւոնդի ժամանակա-
գրութիւնը. բայց շատ տեղ կը շեղի անկէ:
Այս շեղումները հետաքրքրական են. անոնք
արահետ պիտի ծառայեն հասնելու իր միւս
աղբիւրներուն, որոնց մէջ պէտք է հաշուել
անշուշտ եւ Շապուհ Բագրատունին:

8. Կ'երեւայ թէ 650—750 շրջանի հա-
մար կար հրապարակի վրայ պատմական
գրուածք մը Թ. դարուն: Յովհաննէս
Իրասխանակերտցի ունեցած է աչքի առաջ
կաթողիկոսներու գաւազանագիրք մը. ուս-
կից կը քաղէ ուրիշ պատմական տեղեկու-
թիւններ ալ: Իրասխանակերտցի տեղ մը
(էջ 92) կը գրէ. «Յայնմ ժամանակի ասեմ
լինել զկոիւն որ ի քաղաքագիւղն Երեւանի,
զոր եւ բաւական քեզ ուսուցանէ զայնր պա-
տերազմի գհանգամանս որ նախ քան զմեզ
պատմագրեցին»: Այս մասին Ղեւոնդ յիշա-
տակութիւն չունի: Հաւանօրէն չ'ակնար-
կուիր նաեւ Շապուհ պատմագիրը: Գրիգոր
Մամիկոնեանի եւ Արուծի եկեղեցւոյն շի-
նութեան մասին (Ղեւոնդ, 15, Յովհ. 90—
91) կ'երեւայ թէ գրաւոր աղբիւր մ'եղած է
յԱրուծ, ուսկից օգտուած են իրարմէ ան-
կախ երկու պատմագիրները. Իրասխանա-
կերտցւոյն ծանօթ չէր Ղեւոնդի Պատմու-
թիւնը. զոնէ չունի անկէ յայտնի քաղուած-
ներ:

6. ԹՈՒՂԹ ՕՄԱՐԱՅ ԱՌ ԼԵՒՈՆ ԿՍՅՈՐ ԵՒ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ ԿՍՅՍԵՐ

Ղեւոնդ (էջ 42) յիշելով Օմարի իշխա-
նութեան սկիզբն անցնելը (717—720),
կ'աւելցնէ. «Մոյն Օմար գրէ թուղթ առ
Լեւոն Կայսր Հոռոմոց յաղագս ուսանելոյ
զգորութիւն հաւատոյս մերոյ. յորում էին

պէսպէս հարցմունք, զորս համառօտ ի ներ-
քոյ զրոշմեցից»: Թղթին սկզբնաւորու-
թիւնն է.

«Անուամբն Աստուծոյ. Օմար, իշխան
հաւատացելոց, առ Լեւոն Կայսր Հոռոմոց:
Բազում անգամ կամեցայ դիտել զձերոյ
կարծեօք հաւտոյդ ուսումնդ...»: —
«Չայս ամենայն եւ յոյովագոյն քան զայս
ընդդիմարանութիւնս զրէր Օմար իշխանն
Իսմայէլի առ թագաւորն Լեւոն» (էջ 43—45.
գլուխ ԺԳ.):

Լեւոն Գ. Իսաւրացի (25 Մարտ 717—
741) կը պատասխանէ թղթիս.

«Փլարիոն Լեւոն, Կայսր հաւատացեալ
ի Տէր Յիսուս Գրիստոս... Օմարայ Սառա-
կինոսաց առաջնորդի: Որպիսի բան եղից
առաջի...»: — «Չայս ի պատճէն պատաս-
խանելոյ զրեալ Կայսերն Լեւոնի, առաքէ ի
ձեռն հաւատարիմ ծառայի իւրոյ առ Օմար
Իշխանն Իսմայէլի, զոր իբրեւ ընթերցաւ.
յոյժ պատկառանք ամաչեաց զամօթ մեծ»
(էջ 45—98, գլուխ ԺԳ.):

Ղեւոնդ իւր արամագրութեան տակ ու-
նէր հայերէն թարգմանութեամբ թէ Օմարի
թուղթն եւ թէ Լեւոնի պատասխանը: Հա-
ւանօրէն այս թղթերը կը կանխէր համա-
ռօտ ներածական մուտք մը, ուր խօսուած
էր Օմար Բ. ի եւ թերեւս նաեւ անոր յաջորդ
Նիկիտի կրօնական քաղաքականութեան մա-
սին: Բայց Ղեւոնդ ազատութեամբ վարուած
է իւր առաջ գտնուած բնագիրներու հետ.
մինչ քրիստոնէայ Կայսեր պատասխանը
համարելով շահագրգիռ իւր ընթերցողնե-
րուն համար՝ ի մէջ կը բերէ ամբողջու-
թիւնը կը համառօտէ սակաւ տողերու մէջ.
«զորս համառօտ ի ներքոյ զրոշմեցից».
քանի որ անոր պէսպէս հարցումները կամ
առարկութիւններն ընդարձակօրէն, երբեմն
նաեւ բառ առ բառ նկատի առնուած էին
Լեւոնի Պատասխանին մէջ: Ուշագրութեան
արժանի է որ Ղեւոնդ իւր նախարանին մէջ
Օմարի թղթին նպատակը կը դնէ «յաղագս
ուսանելոյ զգորութիւն հաւատոյս մերոյ»,
մինչ վերջարանին մէջ թուղթին բովանդա-
կութիւնը «ընդդիմարանութիւն» կ'որակուի:
Անշուշտ այսպէս ալ էր Օմարի թղթին
իսկական նպատակը, այս ինքն սկար ցոյց
տալ Կայսեր քրիստոնէական կրօնի հիմքերը
եւ հրապուրել աւելի կատարեալ կրօնի մը
Իսլամութեան:

Ոչ Օմարի թուղթը եւ ոչ Լեւոնի պա-
տասխանը հասած են մեզի արարերէն կամ
յունարէն բնագրով: Անոնց աւանդապահն է
միայն Ղեւոնդ, որ պահպանած է հայերէն
թարգմանութեամբ:

Այս թղթակցութեան ծանօթ են Թովմաս
Արծրունի (էջ 105), Վարդան (էջ 73) եւ Կի-
րակոս (էջ 37), ուսկից քաղուածքներ ալ
կ'ընեն: Օմարի թղթին ծանօթ են նաեւ Բիւ-
ղանդական մատենագիրները. Թէոփանէս
յամն աշխ. 6210 (էջ 614 Բոննի տպ.).
կը գրէ. ἐποίησε δὲ (Ὀῦμαριος) καὶ ἐπιστολὴν
δογματικὴν πρὸς Λέοντα τὸν βασιλέα, οὐόμενος
πεισεῖν αὐτὸν τοῦ μαγαρίσαι, այս ինքն «Առա-
քեաց իսկ (Օմար) եւ թուղթ վարդապե-
տական առ Լեւոն Կայսր, յորում զիւրոց
հաւատոց բանս եղեալ համողել զնա ջա-
նայր»: Այսպէս նաեւ հետեւելով Թէոփա-
նէսի՝ Անաստաս Մատենադարանապետ (տպ.
Բոննի, էջ 209). fecit autem (Humar) et
epistolam dogmaticam ad Leonem impera-
torem ratus impius ei persuadere, quo a
torem ratus impius ei persuadere, quo a
fide sua recederet, եւ Կեղերեսոս (էջ 792,
տպ. Բոննի). ἐῤαψε δὲ καὶ πρὸς τὸν βασι-
λέα Λέοντα τοῦ μαγαρίσαι καὶ αὐτὸν, «գրեաց
լէա Λέοντα τοῦ μαγαρίσαι եւ զնա»:
եւ առ Լեւոն Կայսր առ ի համողել եւ զնա»:
Բայց չեն յիշեր թէ Կայսրը պատասխանած
ըլլայ:

Նման բովանդակութեամբ թուղթ մը՝
գրուած Լեւոն Կայսեր կողմէն առ Օմար իշ-
խան պահպանած է նաեւ ասորական գրակա-
նութիւնը: Այս թուղթը առաջին անգամ
հրատարակ հանեց S. Champerius, եւ զայն
ասորերէնէն («քաղվելիքնէն») լատիներէն
թարգմանելով հրատարակեց 1501ին ի Լուգ-
դունոն հետեւեալ խորագրի տակ. Leonis
cognomento philosophi, imperatoris Con-
stantinopolitani, ad Omarum Saracenorum
regem de fidei Christianae ac mysteriis et de
blasphariis Saracenorum haeresibus et blasphe-
miiis epistola, Symphoriano Champerio Lug-
dunensi ex Chaldaica in linguam Latinam
interprete. Lugduni, 1501¹⁷:

Որովհետեւ ասորերէն բնագրին մէջ ըն-
ծայուած է թուղթս «Լեւոնի, իմաստասէր
անուանելոյ», այս պատճառ ալ վերոյիշեալ
կրկին հաւաքումներու մէջ գետեղուած է ի
շարս Լեւոն Զ. Իմաստասէր Կայսեր (886—

17 Այս գրութիւնը այս արտատպուած է ի
հաւաքման Bibliotheca Patrum maxima, t. XVII,
p. 45 եւ սակէ Migne, Patrologia Graeca, t. 107,
p. 315—324:

912) գրուածներու. այսպէս յանուն Իմաս-
տասէր Կայսեր կը յիշէ զայն նաեւ A. Ehr-
hard Բիւզանդական գրականութեան Պատ-
մութեան մէջ¹⁸, առանց միտ դնելու որ
խօսքն միայն Իսաւրացւոյ մասին կրնայ ըլ-
լալ հոս, քանի որ Իմաստասէր Կայսրը դար
ու կէս ժամանակով հեռու է Օմարէն:

Champeriusի երեւան հանած այս բնա-
գիրը իւր բովանդակութեամբ յընդհանուրն
միայն համապատասխան է հայերէն խմբա-
գրութեան. կազմութեամբը կը ներկայացնէ
համառօտուած խմբագրութիւն մը նախնա-
համառօտուած խմբագրութիւն մի առ մի
կան օրինակին: Մինչ հայերէնը մի առ մի
վիճարանութեան նիւթ կ'ընէ Օմարի բազ-
մազան առարկութիւնները, ասորին խոյս
տալով վիճարանութեան՝ կ'ամփոփէ Կայսեր
մտքերն եւ կը դնէ զայն իբրեւ ապացու-
ցուած եզրներ ամիրապետի առաջ: Ասորոյն
սկզբնաւորութիւնն է. «Փառք Տեառն եւ
գործք բազմապատիկ գոհութեան...»:

Օմարի եւ Լեւոնի միջեւ փոխանակուած
այս թղթերուն ծանօթ կ'երեւայ նաեւ Ագա-
պիոս Մաբրուգացի իւր արարերէն գրած
Պատմութեան մէջ (հմմտ. Agapius Mab-
bugensis, Historia universalis, p. 358, ed.
L. Cheikho):

Հակառակ այս վկայութիւններու J. Mohl,
1856, Յունիս 23ին Ասիական Ընկերութեան
տուած տեղեկագրին մէջ յայտնեց թղթե-
տուած արագատուութեան մասին կասկած.
«Ղեւոնդի զրքին մէկ երրորդական մասը
բռնած է Լեւոն Իսաւրացւոյ առ Օմար Բ.
բռնած աստուածարանական մէկ նամակը, որ
գրած աստուածարանական մէկ նամակը, որ
թերեւս վաւերական չէ (peut-être apogryphe).
թերեւս վաւերական ալ համարուի, յամենայն
եթէ վաւերական ալ համարուի, յամենայն
գէտս Հայաստանի պատմութեան հետ ա-
մենեւին աղերս չունի» (Մասեաց Աղանի,
1856, էջ 243): Բայց Շահնազարեան (Յա-
ռաջարան, էջ 17) կը պնդէ զեռ թղթերուս
ուշաբան, էջ 17) կը պնդէ զեռ թղթերուս
հարագատուութեան վրայ, թէ եւ առանց մաս-
նաւոր ապացոյցի մը¹⁹: Աւելի լրջութեամբ
մերձեցաւ հարցիս Edurd de Muralt սկա-

¹⁸ K. Krumbacher, Geschichte der byzanti-
nischen Literatur, München 1897, էջ 168. գրեց
Լեւոն Իմաստասէր նաեւ «գաւառարանական թուղթ
մը առ Օմար ամիրապետ, որ գանազան վիճարանա-
կան ինդիկներու մասին կը խօսի»:
¹⁹ Յր. Միւլլեր, Հանդ. Ամս. 1888, էջ 326,
պատմականութեան գէտ փաստ յառաջ կը բերէ
Մատենադարանի լատիները. բայց նա չէ նկատած որ Աս-
պիոս Օմարի դասակարգութիւնն անգամ չէ յիշած.
ուսկից հետեւեցած է իրաւամբ հրատարակելի
Ստ. Մալխասեան, թէ Ասորիկի բնագիրն հոս թե-
րոյթ մ'ունի (էջ 370, ծան. 98): Տես այս մասին
նաեւ վարք:

Ասիա եւ ասպատակեց Միջերկրեայ դաւառներն եւ գրաւեց Պերզամուրը (Հմմտ. Ղեւոնդ, 103—104) եւ 717 Աւգոստոս 14ին երեւցաւ Կոստանդինուպոլսոյ զոներու առջեւ եւ ենթարկեց մայրաքաղաքը միամեայ պաշարման (Թէոփանէս յամն Աշխարհի 6210)։ Պաշարման երկրորդ ամսին մեռաւ Սուլէյման (22 Սեպտ.) եւ անցաւ իշխանութեան զուլեյր Օմար Բ.։ Պաշարումը շարունակուեցաւ։

Այս պատերազմներու մասին կը գրէ Հ. Գեյցեր²⁵. «Լեւոն Իսաւրացոյ առաջին տարին կ'իյնայ Կոստանդինուպոլսոյ նշանաւոր պաշարումը։ Մսլիմ (Մասլամ), որ զՊերզամուր գրաւած էր եւ Ասիայի մէջ ձմեռած, 717 ամառը Արինդոսի մօտ անցաւ Հելլեսպոնտոսը. Աւգոստոսի կէսին բանակ դրաւ մայրաքաղաքին առաջ։ Սեպտեմբերի սկիզբը երեւցաւ նաւատորմիցը Սուլէյմանի հրամանատարութեան տակ։ Լեւոն շրջաֆայտեցութեամբ եւ քաջութեամբ պաշտպանեց մայրաքաղաքը։ Յունական կրակը ոչնչացուց նաւերը. Մահմետականները թէեւ տակուն անձնագրհուլութեամբ դիմացան անսովոր ձմեռուան սառնամանիքին, եւ ամբողջ տարի մը նստան մայրաքաղաքին առաջ, բայց ի վերջոյ 718 Աւգոստոսին մեծ կորուստով ստիպուեցան նահանջիլ գէպ ի Ասորիք։ Դէպքիս տիեզերապատմական նշանակութիւնը արժանի է բարձր գնահատման։ Արարական մրրիկը իւր բարձր գագաթնակէտին հասած էր։ Բիւզանդիոն եւ իւր Կայսրը, այնու որ դայն ետ մղեցին, փրկեցին քրիստոնէութիւնն եւ արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը»։

Այսուհետեւ լքեցին արարները Բիւզանդիոնի գէժ յարձակողական քաղաքականութիւնը եւ դարձուցին իրենց ուշադրութիւնը գէպի Կովկասեան բարձրաբերձ լեռները։ 718ին անցողակի կերպով գրաւեցին Արխաղիան, Լաղիստանն եւ Վրաստանը. իսկ Թուրքերու եւ Պաղարներու գէժ, որոնք Դերբենդի կապանին հիւսիսային բարձունքներն նստած ստէպ կ'ասպատակէին Հայաստանը, արչաւանքներ կատարելով՝ պաշտպանողական դիրք միայն բռնած էին։ Կ. Պոլսոյ առջեւ ամօթալից պարտութենէ յետոյ իրենց բովանդակ ուշադրութիւնը կենդրոնացուցին այս կէտի վրայ։ Մսլիմ

նաեւ հոս կուռեցաւ փոփոխակի յաջողութիւններով 728—731 տարիներուն (Հմմտ. Ղեւոնդ, 102) բայց յատկապէս Մրվան, որ գին Արդլ-Մելիքի եղբոր Մահմետ իրն Մրվանի, սկսեալ 732էն, երբ հօրեղբայրն Հեշմ գինքը Հայաստանի եւ Ատրպատականի ոստիկան անուանեց, մղեց այս կողմերը կոխներ՝ միջամուխ Պաղարերու երկրին մէջ (Հմմտ. Ղեւոնդ, 113—114)։ Բայց չկրցան Արարները տեւական կերպով սոք գնել Կովկասի հիւսիսային կողմերը, այնու որ Կասպիական ծովեզերքի ժողովուրդները անդադար կ'ընդվզէին. նաեւ 739ին մեծ ուժով ձեռնարկուած արչաւանքը ձախողեցաւ իւր նպատակէն²⁶։

Դժբախտաբար Ղեւոնդ այս գէպքերուն նուիրած հատուածներուն մէջ յաճախ խօսած է անորոշ գէժքով. «Եւ յետ այնորիկ սկսաւ գոռալ... յղէր դեպանս...» (103). «առաքէր զՄսլիմ զեղբայր իւր...» (103). «գարձեալ զօր գումարէր... եւ տայր ի ձեռս զօրավարին Մսլիմայ... որոյ ուխտ եղեալ երզմամբ չափ եղբոր իւրում...» (105). «Եւ յետ այնորիկ առաքէ իշխանն Իսմայիլ զՄսլիմ զեղբայր իւր...» (102) եւ վերջապէս «Եւ նախատէր (Հեշմ) զեղբայր իւր զՄսլիմ» (114)։ Այս անորոշութիւնը գէժքին դիւրաւ կարող էր տեղիք տալ այն լմբբոնումի թէ Մսլիմ լինելով Հեշմ ամիրապետի եղբայրն՝ գէպքերն կատարուած են անոր իշխանութեան օրով. եւ թերեւս այս հասկացողութեամբ ալ տեղափոխուած են ԺԹ. Ի. գլուխները այն մասին մէջ, ուր յատկապէս կը պատմուին Հեշմի շրջանի գործերը։ Բայց նկատի չէ անուած որ 705—743, Դամասկոսի գահին վրայ ետեւէ ետեւ նստած են, սակաւումեայ ընդհատմամբ Աբդլ-Մելիքի (685—705) որդիները՝ Վլիթ (705 Հոկտ. 9—715 Փետր.), Սուլէյման (715 Փետր.—717 Սեպտ. 22), Եգիտ Բ. (720 Փետր. 5 կամ 10—724 Յուն. 27), Հեշմ (724 Յուն. 27—743 Փետր. 6). ուստի Մսլիմ զօրավար հաւասարապէս չորս ամիրապետներու ալ եղբայր էր։ Պատմիչը լաւ ծանօթ այս գէժքերու ցեղաբանութեան, ունէր իրաւունք անորոշ արտայայտուելու. բայց իր տողերու ուղիղ իմացումը կը կարօտի գէպքերու ժամանակագրութեան լուրջ ուշադրութեան եւ գէպքերու ուղիղ դասաւորու-

²⁵ Ա. K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur. München 1897, էջ 960—961:
²⁶ A. Müller, Der Islam im Morgen- und Abendland. I. Bd. Berlin 1885, էջ 418:

թեան։ Ղեւոնդի տեղեկագրութեան այն յաջորդութիւնը, որ կը ստացուի նոր դասաւորութեամբս, կը վերականգնէ նաեւ ուղիղ ժամանակագրութիւնը։

Պաշարման տարւոյն (717/718) գրած պիտի ըլլայ Օմար առ Լեւոն այն թուղթը, զոր կը յեշտակեն Թէոփանէս եւ Կեղերնոս։ Նոյնը ուրիշ խօսքերով գիտէ նաեւ Ղեւոնդ. «Իսկ եւ իսկ խորխտալով ընդ արքային Լեւոնի՝ յղէր դեպանս եւ գրէր հրովարտակ առ նա այլանութեան, յորում էին բազում ձաղանք» (105)։ Ըստ Ղեւոնդի գրողն է Մսլիմ (Հմմտ. եւ էջ 107), բայց զրոգն է Մսլիմ (Հմմտ. եւ էջ 107), բայց պատմագրին լայն խօսքերն կարելի է տարածել նաեւ Սուլէյմանի կամ անոր յաջորդ Օմարի վրայ։ Այս թուղթի խմբագրութիւնն անշուշտ Ղեւոնդի ազատ շարադրութիւնն է. բայց եւ այնպէս կը տեսնուի հոն Թէոփաբայց եւ այնպէս կը տեսնուի հոն Թէոփանէսի տողերուն միտքը. «...այլ արդ գիտութեան լիցի քեզ, զի եթէ ոչ մտցես ընդ հարկատուքեամբ իմով... զանուանեալք թո՛ Սուրիա, որ է տուն երկրպագութեան քո՛ արարեց ի լուալիս զօրաց իմոց, եւ զփայտ խաչիդ որում երկրպագես՝ խորտակեալ ջախջախեցից ի զլուի քո՛. զի օգնութիւնք եւ պարձանք հաւատոյս մերոյ մեծ է առաջի եւ անարարական տողեր Օմարի հանդէպ մը նկարագրական տողեր Օմարի հանդէպ քրիստոնէաներու հետեւած քաղաքականութեան, որ ինչպէս Բիւզանդական (Թէոփ. 6210) եւ Ասորական ժամանակագրները կը ներկայացնեն, չափազանց անհանդուրժողական էր։ Միքայէ Ասորի (Chronique, II, էջ 488—489, ed. Chabot) կը գրէ. «Երբ դահ բարձրացաւ Օմար, սկսաւ շարչաբէլ քրիստոնէաները. եւ այս՝ կրկին նպատակաւ. նախ վասն զի կ'ուզէր ամբարնել մահմետական կարգերը. երկրորդ՝ Կ. Պոլսոյ պատճառաւ, որուն չէին կրցած տիրանալ Տաճիկները եւ որուն առջեւ իրենցմէ մեծ թիւ մը կոտորուած էր։ Նախանձախնդիր (իւր կրօնին) հակառակ էր քրիստոնէաներուն ամէն կերպ։ Զինքը հռչակեցին իրենց հաւատքին նախանձախնդիր. համբաւուած էր բարեպաշտ եւ հեռու ամէն շարութենէ։ Որպէս զի քրիստոնէաները ստի-

պուին մահմետական դառնալ՝ հրամայեց ազգի ազգի ճնշումներով նեղել զանոնք։ Կարգադրեց, որ այն քրիստոնէաները, որոնք մահմետական կը դառնան, գլխահարկ չվճարեն. շատերը ուրացան։ Կարգադրեց նաեւ որ երբ մահմետականի գէժ դատ ըլլայ, քրիստոնէաները վկայութեան չկանչուին. որ քրիստոնէաները բարձր պաշտօնի չբարձրացուին։ Արգիլեց անոնց բարձրաձայն աղօթել, կոչնակ գարնել, կարայ (qabiya) հագնել, թամբուած ձի նստիլ։ Եթէ տաճիկ մը քրիստոնէայ մը սպաննէ, պիտի չդատապարտուի մահուան, այլ միայն իբրեւ հատուցում պիտի վճարէ հինգ հազար դուղա²⁷»։

Թէպէտ այս էր ընդհանրապէս քրիստոնէաներու հայեացքը Օմարի քաղաքականութեան մասին, բայց նա արարական աշխարհի մէջ վայելած է «ազնուագոյնի եւ լախարհի մէջ վայելած է «ազնուագոյնի եւ լախարհի» համբաւ. արար մատենագիրները կը դրուատեն իր առաքինութիւններէն՝ ասկէ զրուատեն իր առաքինութիւնը, հեղութիւնը, արդատուած պաշտութիւնը. եւ իրօք ալ թուղթին եւ պարզութիւնը. եւ իրօք ալ Օմար հակառակ իր նախորդներու շոյալ եւ գէլս վարքին՝ ապրեցաւ համեստ եւ չափաւոր. եւ փորձեց առաջին ամիրապետնեւորում այս անպարտունակ ապրելակերպը վերականգնանայնել։ «Բնականաբար, կը գրէ Բիւզանդացիները։ «Բնականաբար, կը գրէ Ա. Կրեմեր²⁸, այս բարեպաշտ, յախուռն եւ անուղով վաղուց հնացած կենցաղն վերանորոգել ուղղով իշխանը դարձաւ ուղղափառ Ուլէյմայի եւ ուսմիկին համար գաղափարապետական մարզը։ Այսպիսի ազդեցութեան տակ յաճախ կեղծուած է իր նկարագրին իսկական պատկերը եւ կուսակցական միտումնական պատկերը եւ կուսակցական միտումնական ներկայացուած իբր այդպիսի։ Այս թով ներկայացուած յառաջացած է հաւանապատր աղբիւրներէ յառաջացած է հաւանապատր այն համբաւն թէ նա մարդասէր կարողութիւններ հրատարակած է եւ բարեպաշտութիւններ վերաբերմունք ցուցամիտ, բարեխտուն վերաբերմունք ցուցադրած»։ Իր բարեացակամութեան նշանակ կը համարել Ղեւոնդ կամ Անվաւերական թղթակցութիւններու նախաբան-վերջաբանը «գերեաց գերեզարձ ընելը»։ Կ'ըսուի նաեւ «գերեաց գերեզարձ եղած է հանդէպ կաթէ այնպէս բարեզգած եղած է հանդէպ կալանաւորներու, որ կարգադրած է չկաշկան-

²⁷ Տես այս մասին նաեւ Եգեան՝ Յառաջարկ Ղեւոնդի, էջ 14—15:
²⁸ Alfred von Kremer, Culturgegeschichte des Orients unter den Chalifen. I. Bd. Wien 1875, էջ 174—175:

